

DR. PÁLFFY GÉZA tudományos főmunkatárs–osztályvezető
Magyar Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézet
1014 Budapest, Úri utca 53.
Tel.: 36-1-224-6700/674, Fax.: 36-1-356-6373
Mobil: 36-20-9-322-320
Email: rueber@t-online.hu

Budapest, 2011. március 1.

Részletes szakmai beszámoló
***A magyar nemesség a bécsi és a prágai udvarban a 16. században* című,**
OTKA K 60618. ny. számú kutatási projektről

A kutatási beszámoló elején röviden összegezve megállapítható, hogy a pályázati munkatervben vállalt feladatokat és tervezett kutatásokat egyrészt szinte teljesen maradéktalanul sikerült megvalósítanunk, másrészt egyes területeken előzetes terveinket még jelentősebben túl is tudtuk teljesíteni. A Közép-Európa számos országában (mindenekelőtt a bécsi *Österreichisches Staatsarchiv* levéltáraiban, a *Magyar Országos Levéltárban*, valamint Szlovákiában, Horvátországban és Velencében) végzett szisztematikus levéltári alapkutatások eredményeként részletesen feltérképeztük annak a folyamatnak a körülményeit, hogy a magyar nemesség mikor, mennyire és milyen mértékben volt jelen a Habsburg Monarchia közös (bécsi és prágai) udvartartásában és a főhercegi udvarokban a mohácsi csata utáni évszázadban. Emellett megvizsgáltuk, miként tudtak a magyar nemesek az említett udvartartásokban az 1526 utáni kényszerpályákkal teli időszak közepette alkalmazkodni, azokban pozíciókat szerezni, kapcsolatokat építeni és integrálódni, majd hogyan tudták az udvari kapcsolatrendszerrel járó előnyöket későbbi karrierjeik során kamatoztatni.

A Budáról Bécsbe került uralkodói udvarváltás egyszerre járt együtt jelentős pozícióvesztéssel és az integráció új lehetőségeivel. Ennek folyamatát és tanulságait a kutatás talán legfőbb – már feldolgozás jellegű – eredményeként két nagyobb vállalkozásban összegeztük. Egyrészt egy magyar nyelvű nagymonográfia több fejezetében [*A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2010. 564 p., főként a 77–135., 233–239., 319–350. oldalakon]. Ebben részletesen kimutattuk, hogy a magyar nemesség számára a budai királyi udvar megszűnése hosszú távra kiható, meghatározó következményekkel járt. Noha a kettős uralkodóválasztás következtében a magyar királyi udvarnak Szapolyai János haláláig (1540) két továbbvivője (I. János és Habsburg I. Ferdinánd) volt, Buda török kézre kerülésével (1541) végleg eldőlt, hogy a magyar fővárosban egyikőjük udvara sem működhet tovább. Szapolyai fia, János Zsigmond esetében a jogfolytonosság is elveszett, hiszen sohasem lett koronás magyar király, legitimitása pedig Szülejmán szultán jóváhagyásától függött. I. Ferdinánd az összetett Habsburg Monarchia uralkodójaként viszont önálló magyar udvart nem tarthatott, így az 1530-as évek közepétől egy közös udvart hozott létre Bécsben. Ezzel kapcsolatban sikerült bizonyítanunk, hogy a magyar történetírás korábbi gyakori állításával szemben itt önálló magyar udvartartás nem maradt fenn. Így a magyar nemességnek ettől kezdve már ebben a közös udvarban és Ferdinánd osztrák, német,

spanyol, németalföldi és cseh híveivel megküzdve kellett pozíciókat szereznie. A markáns változást tehát a Mohács utáni évtizedekben nem az új Habsburg-udvar szerkezete és jellege, hanem az ország határain kívülre kerülése és az emiatt bekövetkező tekintélyes pozícióvesztés jelentette. Ez az 1526 utáni magyarországi politikai-katonai változások miatt valójában elkerülhetetlen volt, és különösen az udvari főméltóságok tekintetében, illetve a magyar köznemesség számára jelentett radikális fordulatot – amint arról a budai és a bécsi-prágai udvar főbb jellemzőit az alábbi táblázatban összegző adatok tanúskodnak:

*A késő középkori budai Jagelló- és a 16. századi Habsburg-udvar
főbb jellegzetességei*

A késő középkori magyar–cseh királyi udvar	A Habsburg Monarchia udvara
Központ: Buda	Központ: 1530-as évek közepétől Bécs, majd 1583-tól 1611-ig Prága
Létszám: körülbelül 450–500 fő.	Létszám: I. Ferdinánd alatt körülbelül 550 fő, 1580 k.: 700, 1610 k.: 1100 fő.
Egyszerre a magyar–horvát és a cseh király, azaz a magyar–cseh unió közös udvara.	Egyszerre az osztrák főherceg, a cseh és a magyar király, 1556/1558 után pedig egyúttal a német-római császár, azaz a Habsburg Monarchia közös udvara.
A magyar nemesek (fő- és köznemesek) jelenléte az udvartartás minden rétegében igen meghatározó: általában több, mint 50%.	A magyar jelenlét a Magyar Királyság szerepéhez képest szerény: az 1550-es évekig 2–8 fő, azután az 1570-es évekig 12–18 fő (3–4%), Prágában 2–6 fő (1% alatt). 1583 után azonban a magyar nemesek Ernő, majd Mátyás főherceg bécsi udvartartásait preferálják. Többségük arisztokrata, köznemesek csak az udvari hivatalokban és a Magyar Udvari Kancellárián szolgálnak.
Az udvari főméltóságok szinte kizárólag magyarok (az ország ún. „igazi bárói”), de megmaradnak a cseh udvari főméltóságok.	Az udvari főméltóságok között az egész 16. században nincs magyar, kivétel: Thurzó Ferenc, az Udvari Kamara elnöke. A kamarások között is csupán két magyar (Macedóniai Péter és Pálffy Miklós). De névlegesen megmaradnak a magyar királyi udvari főméltóságok (akik továbbra is a Magyar Tanács tagjai), a magyar udvari familiárisi cím és a 16. század közepéig az udvari huszárok is.

A kutatás egyik legfőbb tanulsága mégis az volt, hogy a korábbi vélekedésekkel és egyes feltételezésekkel ellentétében a Habsburg-udvar a tekintélyes magyar pozíciócsökkenés ellenére a 16. században sem veszítette el a magyar főnemesség számára jelentőségét. Köznemesek részére ugyanakkor – ellentétben a Mohács előtti időszakokkal, amikor az uralkodói udvar az ország központi területein, mondhatnánk „szívében” feküdt – csak a központi hivatalokban vagy a Magyar Udvari Kancellárián adódott alkalom karrierépítésre. Ez a késő középkorhoz képest radikális visszaesést jelentett. A magyar politikai elit vezető családjai viszont az udvari – főként bécsi – szolgálatot ezután sem mellőzhették (a távoli prágait ugyanakkor igen), noha lehetőségeikhez (gyermekük száma,

tehetsége, anyagi és vallási helyzet stb.) mérten általában kombinálták az udvari, a magyar országos főméltósági, a katonai, a főpapi és hivatali karriermodelleket. Bécs, a rezidencia- és császárváros, a század közepére ugyanis a Magyar Királyság „második fővárosává”, központi igazgatásának centrumává és – még ha elsősorban nemzetközi viszonylatban is – a magyar arisztokrácia számára a legfontosabb kommunikációs-integrációs csomóponttá vált. Sőt számukra és az arisztokráciába törekvő nemesek számára a Habsburg-udvarbeli szolgálat a későbbi magyarországi karriernek szinte alapfeltétele lett. A bécsi *közös* udvar *tényleges* kisebb tisztségeinek viselése ugyanis többnyire elősegítette az 1526 előtti *önálló* magyar királyi udvar *névlegessé* vált főtisztségeinek, azaz a magyar belpolitikai élet továbbra is befolyásos pozícióinak megszerzését. A 16. század második felében a névleges magyar udvari tisztségek betöltőinek majd 60%-a szolgált korábban vagy egyidejűleg a Habsburg-udvarban. Ez az új megállapítás még a Habsburg–magyar viszony egészének értékelése szempontjából is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A *tényleges* bécsi és a *névleges* magyar királyi udvari tisztségek kombinálása a 16. század közepétől a Habsburg-uralkodóknak lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar főnemességből megfelelő patronálással olyan csoportokat formáljanak, amelyek meghatározó szerepet játszanak a Magyar Királyság kormányzásában. Sőt a legsikeresebben integrálódó és az osztrák–cseh–morva főurakkal (őket ausztriai és cseh kollégáinkkal való tudományos együttműködésben vizsgáltuk) rokoni hálózatokat kiépítő magyar–horvát családok már a század közepén a Habsburg Monarchia ún. összetapasztó erejének nevezett nemzetek feletti arisztokráciának is részévé váltak. De a Magyar Királyság irányításába különféle (hivatalnoki, igazgatási, gazdasági, értelmiségi stb.) szolgálatok révén – természetesen saját szintjeiken – köznemeseknek, sőt városi polgároknak is volt, bár szerényebb lehetőség a bekapcsolódásra. Őket a Habsburg-uralkodók különféle adományok és címek (birtok, kegydíj és a bárói cím stb.) mellett egy szinten *névlegessé* vált, de komoly éves apanázzsal járó címmel, a magyar udvari familiárisi titulussal is jutalmazhatták. Mindezen meghatározó változásoknak, valamint az udvar és a magyar elit által egyaránt elfogadott kompromisszumoknak alapvető szerepe lett abban, hogy a 16. század második felére a Magyar Királyság katonai, pénzügyi és gazdasági, de még reprezentációs szempontból is, meghatározó részévé válhatott a Habsburg Monarchiának.

Kifejezett örömünkre szolgál, hogy a kutatási eredményeinket 2010. június elején közzétevő összegző monográfiánk (egyúttal egykori akadémiai doktori értekezésünk) első kiadásának 500 példánya csupán fél esztendő alatt, 2011 legelejére az utolsó példányig elfogyott. Ez reményeink szerint arra utal, hogy az OTKA-kutatási program eredményei szélesebb körben és viszonylag gyorsan hasznosulhatnak. Ezért kiemelten hálásak vagyunk az OTKA Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégiumának, amely kutatási projektünk maradványpénzének átcsoportosítását engedélyezte a kötet változatlan utánnomására. Ennek köszönhetően 2011 februárjának utolsó hetében újabb 350 példány jelenhetett meg, amelyből a korábbi hetek előzetes rendeléseinek köszönhetően csupán egy hét alatt örömünkre ismét több tucatnyi elfogyott. Egy alapkutatás esetében talán ezek a pozitív visszajelzések mutatják leginkább, micsoda jelentőséggel bír a történettudomány, sőt egyúttal a történelem iránt érdeklődő nagyközönség számára az OTKA nyújtotta támogatás.

Kutatási eredményeink legfőbb tanulságait másodsorban – magyar mellett – világnyelven is sikerült közzétennünk. Az Amerikai Egyesült Államokban, 2010 tavaszán napvilágot látott angol kötetünkben [*The Kingdom of Hungary and the Habsburg*

Monarchy in the Sixteenth Century. Boulder, Co.–Wayne, N. J.–New York, 2009. xviii, 410 p., főként az 53–88., 149–153., 193–208. oldalakon] magyar monográfiánk konklúzióit ugyancsak összefoglalhattuk. Az eddigi angolszász, francia, német, cseh és horvát visszajelzések alapján örömmel regisztráltuk, hogy munkánk a magyar udvari és általában a Habsburg Monarchiabeli magyar integráció kapcsán számos vonatkozásban új fejezetet nyitott, új szemléletet hozott. Az említett országok vezető udvar-kutatóival (elsősorban a holland JEROEN DUINDAMMAL, a német KATRIN KELLERREL és MARK HENGERERREL, a cseh VÁCLAV BŮŽEKkel és tanítványaival, az ugyancsak cseh JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁVAL stb.) folyamatos konzultációban, sőt együttműködésben és még részben közös publikációkban is végzett kutatásnak köszönhetően – a 16. század vonatkozásában legalábbis – Magyarország a Habsburg-udvar és a Habsburg Monarchia vizsgálata tekintetében szerencsére már nem marad ki a bemutatandó területek közül, miként gyakran történt ez a megelőző egy évszázad német, angol vagy éppen cseh nyelvű történeti írásai tekintetében. Ugyancsak a nemzetközi együttműködést jelzi, hogy a fenti táblázat tanulságait egy vezető német kiadó, az Aschendorff Verlag egyik tematikus kötetében publikálhattuk [Hofwechsel und Einflussverlust: der ungarische Adel am Hof der Jagiellonen und am Hof Ferdinands I. In: *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*. Hrsg. Martina Fuchs–Orsolya Réthelyi unter Mitarbeit von Katrin Sippel. Münster : Aschendorff, 2007. (Geschichte in der Epoche Karls V., Bd. 8.) p. 245–260.]

Említett feldolgozásaink bázisát az öt esztendő alapkutatás másik legfőbb eredményének tartható adattár elkészítése jelentette, amely az 1526 és 1612 közötti időszakra vonatkozóan számba veszi a Habsburg uralkodói és főhercegi udvartartásokban szolgált magyar nemeseket. Ezt az elmúlt fél évtizedben főként a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchivban*, a *Hofkammerarchivban*, az *Österreichische Nationalbibliothek* kéziratárában (*Handschriftensammlung*) és az *Universitätsarchivban* végzett szisztematikus feltárómunka alapján készítettük el, de még a velencei Állami Levéltárban is hasznos kiegészítő adatokat találtunk a magyarok bécsi jelenlétére és általában a Magyar Királyság Habsburg Monarchiabeli szerepére vonatkozóan. Az adatbázis számszerű összegzései és kiértékelései említett magyar és angol kötetünkben megjelentek, a részletes névjegyzék közzétételét pedig vagy a 2011., vagy a 2012. évi *Századok* hasábjain tervezzük. Ezzel is szeretnénk elősegíteni a 16. századi magyar politikai elittel bármilyen szinten foglalkozó kutatók és kollégák munkáját.

A kutatási projekt keretében – munkatervünknek megfelelően Bécsben őrzött osztrák, német és magyar arisztokrata archívumok (Harrach, Trautmansdorff, Pálffy, Erdődy stb.) mellett – főként a budapesti *Magyar Országos Levéltárban*, valamint szlovákiai és horvátországi egykori magyar és horvát főúri archívumokban végeztünk jelentősebb feltárómunkát. Egyedül a csehországi (žitencei) egykori Lobkowitz-levéltár gazdag anyagának áttekintésére nem volt lehetőségünk, ezt ugyanis az elmúlt években az új cseh törvények értelmében visszakarta a Schwarzenberg család, mely folyamat viszont a kutatást az elmúlt esztendőben sajnos lehetetlenné tette. Mindezen háttérkutatásaink elsősorban a Habsburg-udvarral szorosabb kapcsolatban álló magyar arisztokrata családok udvari és magyarországi karrierlehetőségeinek vizsgálatára irányultak. Ezen izgalmas témakörben tervezett munkánkat a kutatási tervhez képest számottevően túlteljesítettük: az OTKA-támogatás segítségével ugyanis az elmúlt esztendőben a Batthyány, az Esterházy, az Illésházy, a Nádasdy, a Pálffy, a Révay, a Thurzó és a Zrínyi családok esetében nemcsak a családok udvari kapcsolatrendszerének döntő részét térképeztük fel, hanem

karriermodelljeiket és a magyar világi elitben elfoglalt helyüket, illetve speciális jellegzetességeiket is. Róluk nem csupán magyar, német és szlovák nyelvű tanulmányokban számoltunk be a hazai és külföldi nagyközönségnek, hanem mintegy tucatnyi előadásban is, az ausztriai Béctől, Graztól és Szalónaktól kezdve, a szlovákiai Turócszentmártonon és a horvátországi Zágrábon vagy Csáktornyan át az erdélyi Kolozsvárig vagy éppen Párizsig és Oxfordig.

Végül nem hallgathatjuk el azon örömlünket, hogy a Habsburg-udvari jelenlét és integráció nemzetközi kapcsolatrendszerben végzett kutatása az elmúlt esztendőben egy egészen új világba is elkalauzolt bennünket: nevezetesen a tényleges Habsburg- és a virtuálisan fennmaradt magyar királyi udvar ceremóniáinak és hatalmi reprezentációs eseményeinek, sőt ezáltal még a magyar állami/nemzeti jelképeknek a területére is. Az OTKA támogatásával a Magyar Királyság politikai jelentőségéről és reprezentációjáról, valamint címereiről, koronázási zászlóiról és általában felségjelvényeiről megjelent írásaink [lásd a három következő mintapéldát: 1) Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle*, 47. (2005) 3–4. sz. *Tóth István György emlékszáma*, p. 241–275.; 2) A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla–Oborni Teréz. Bp. : ELTE Eötvös Kiadó, 2008. p. 489–503.; 3) A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „*Ez világ, mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp. : MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat Kiadó, 2010. p. 17–52. stb.] így a jövőben újabb meghatározó kutatási témát nyithatnak számunkra: a magyar állami és (rendi) nemzeti reprezentáció kora újkori történetének szisztematikus vizsgálatát. Az OTKA-támogatás esetünkben összességében tehát nem csupán alapkutatások elvégzését, meghatározó monográfiák és tanulmány-sorozatok publikálását tette lehetővé, de még kutatásösztönző és kutatás-továbbfejlesztő szerepe is meghatározónak nevezhető, amelyért így ezúton is őszintén mondunk köszönetet.

Tisztelettel és üdvözlettel

Dr. Pálffy Géza s. k.